

Geliş Tarihi | Received: 11.03.2021
Kabul Tarihi | Accepted: 15.04.2021
Yayın Tarihi | Published: 30.04.2021

OTONOM AKTÖRLERİN SORUMLULUĞUNUN TEORİK TEMELLERİ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE RESPONSIBILITY OF AUTONOMOUS AGENTS*

Jaap Hage*

Çeviren: Yeşim Yılmaz**

ÖZ

Bu makale otonom ajanların/aktörlerin yaptığı eylemlerden ötürü sorumluluğun sadece üreticileri, kullanıcıları veya sahipleri değil otonom ajan/aktörlerin de sorumlu tutmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda otonom sistemler insan müdahalesi olmaksızın dış dünya ile etkileşime geçebilen bilgisayar programlarıdır. Bunlar “akıllı” silahlar ve sürücüsüz arabalar gibi sistemleri içerirler. Bu argüman insanlarla otonom ajan/aktörler arasındaki benzerliklere dayanmaktadır ve insanlar genellikle varsayılandan daha çok otonom ajan/aktörlere benzediğinden (ki bu tercih edilen düşüncenin tersidir) eğer insanlar sorumlu tutulabiliyorsa prensipte otonom ajan/aktörlerde sorumlu tutulabilir.

Anahtar Kelimeler Dayandırma ~ Otonom aktörler ~ Kapasite ~ Yükümlülük ~ Sorumluluk

* Prof. Dr. University of Maastricht, Maastricht, The Netherlands.

** Avukat. 0000 0001 6957 7471 yilmaz.yesim.av@gmail.com

Bu eser Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

Bu makalenin iki amacı vardır. İlki yalnızca geliştiricilerini, sahiplerini veya kullanıcılarını değil kendi yaptıkları için yasal olarak sorumlu olma anlamında otonom ajan/aktörleri sorumlu tutmanın mümkün olup olmadığı ve hatta daha makul olduğudur. İkinci -daha önemli- amaç, otonom ajan/aktörler hesabına bir sorumluluk bariyeri çerçevesi belirlemektir. Bu bağlamda “otonom sistemler” insan müdahalesi olmadan dış dünya ile etkileşime geçebilen bilgisayar programları olarak geniş anlamda alınmıştır. Bunlar borsada ticaret yapanlar, “akıllı” termostatlar, silahlar ve sürücüsüz arabalar gibi programlar arasında dağılım göstermektedir.

Sonraki bölümler de sunulan argümanın ana hatları şu şekildedir. Sorumluluğun iki türde ayrıldığı özet bölümünden sonra; 3. bölümde eylemlilik* akıldan bağımsız gerçeklikte sorumluluk ve yükümlülük bulunmadığı, fakat daha ziyade “eylemliliğin pratiği” olarak adlandırılan sosyal pratiğin elementlerine atfedildiği ileri sürülmektedir. Bu pratik, insanların kendilerini ve diğer insanları tecrübe etme biçimleri temel alınmış olabilir fakat “gerçek”, akıldan bağımsız dünyada illaki sağlam bir temele sahip değildir. Bu pratik aslında olduğundan değişik olabilir ve aslına bakılırsa otonom ajan/aktörlere eylemlilik, sorumluluk ve yükümlülük yükleyebilir ve bu özellikler insana atfedildiği kadar kolay bir şekilde atfedilebilir. Otonom ajan/aktörlerle insanlara bu açıdan farklı davranılmasında ana sebebinin -insanların kasten ve özgür iradeleri temelinde hareket etmesinin- modern bilimin ışığında güvenilirliğini büyük oranda kaybettiği ileri sürülmektedir.

İnsanlara ve otonom sistemlere farklı davranıldığına bariz olmadığı varsayılırsa asıl soru farklı muamelenin istenilir olup olmadığıdır. Bu soru 4. ve 5. bölümde ele alınmaktadır. İnsanlara ve otonom sistemlere farklı davranılmasının bir sebebi otonom sistemlerin aksine insanların bazen sorumlu tutulmayı hak etmeleridir. 4. bölüm tartışmanın özünü içermektedir ve insanlar ile makinelere farklı davranılması görüşünü çürütmeye ayrılmıştır. Özellikle uyumluluğun en popüler biçiminin -kapasiteler yaklaşımı- çürütülmesini içerir ki bu yükümlülüğün afini problem edinen cezalandırma teorileri için temel meşrulaştırıcıdır.

Şayet insanlar bazen yükümlü olmayı hak ettikleri için otonom sistemlerden farklı davranılmaması gerekiyorsa, o zaman soru insanların ne sebeple sorumlu tutulmaları ve bu sebebin otonom sistemlere de uygulanıp uygulanamayacağı haline gelir. 5. bölüm bu iki soruya kısa cevaplar vermektedir: Eğer iyi sonuçları varsa insanlar yükümlü tutulmadır ve aynısı otonom sistemler içinde geçerli olur. Eylemleri otonom sistemlere atfetmemiz ve bu sistemleri eylemlerinden yükümlü tutmamız bu nedenle, tıpkı insanlar için olduğu gibi, bunu yapmanın sonuçlarının istenebilirliğine bağlıdır. Bölüm bu bağlantıyla ilgili bazı değerlendirmelere ipuçları verir. Bu makale 6. bölümde sonuçlandırılmıştır.

1. ‘SORUMLULUK’UN” ANLAMLARI

İnsanların ve aynı zamanda otonom ajan/aktörlerin, sorumluluğunun tartışmalarına, “sorumluluk” kavramın kendisindeki belirsizlik yönünden yük olmuştur. Kimin ve ne için

* Çevirenin notu: Orjinal kaynaktaki “higher animals” tabiri Türkçeye olduğu gibi çevrilmiştir. Anlamı; memeliler ve omurgalılar gibi nispeten ileri düzeyde veya gelişmiş özelliklere sahip hayvanlardır.

sorumlu tutulacağı hakkında herhangi bir tartışma, “Sorumluluk”un anlamı konusunda açık olmalıdır.

Sorumlulukta iyi bilinen birtakım ayrımlar Hart’ın çalışmalarından kaynaklanmaktadır (2008, pp.210-237). Hart, rol sorumluluğu, nedensel sorumluluk, yükümlülüğün sorumluluğu ve kapasite sorumluluğu arasında ayırım yapmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere, rol sorumluluğu bazı sosyal rollerle bağlantılıdır. Örneğin, bir fakültenin dekanı fakültenin iyiliği için rol sorumludur. Açıkçası rol sorumluluğu, sorumluluğun özel bir türü olmaktan daha ziyade sorumluluğun hala çok belirlenmemiş varlığı için sıklıkla bir temeldir: insanlar sorumludur çünkü belirli bir rolü yerine getirirler.

Nedensel sorumluluk, bir sonuç, sonucun sebebi olan bir olay veya ajan/aktöre atfedildiğinde ortaya çıkar. Örneğin, depremden ötürü ortaya çıkan yangınlar için deprem nedensel olarak sorumludur ve Claude, dikkat eksikliğinden ötürü araba kazasından nedensel olarak sorumludur. Burada “ sorumlu olmak” “sebepl olmak”tan¹ başka bir şey ifade etmez. Nedensel sorumluluğun özel bir durumudur, bir davranışın, bu davranışı icra etmekte nedensel sorumlu tutulan bir ajan/aktöre yüklenmesidir. Nedensel sorumluluktaki bu varyant özellikle getirdikleri sonuçlar açısından tanımlanan eylemler için mevcuttur. Bu eylemlere örnek olarak kapının kapanması ortaya çıkan sonuç olan kapının kapalı olması ile, ya da cinayet, ortaya çıkan sonuç olan bir insanın ölü olması ile tanımlanır. Sadece bir “ajan/aktör” tarafından bir sonuç ortaya çıktığında hareket “onun” hareketi olarak yüklenebilir. Bu makalenin ilerleyen kısımlarında, nedensel sorumluluğun bu varyantı için, nedenin bir ajan/aktör olmasında ve bu nedenin sonucunun bir hareketi tanımlanmasında kısaca 'sorumluluk' terimini kullanacağız.

Birinin yükümlülükten sorumlu olması sonuçlarına katlanması anlamına gelir. Özel hukukta bu sonuçlar tipik olarak zararlardan yükümlü olma olarak görülür. Ceza hukukunda tipik olarak cezalandırılma yükümlülüğü anlamına gelir. Sorumluluğun bu varyantı için genellikle tek kelime “yükümlülük” kullanılır. Bir insanın yükümlü olup olmaması farklı açılardan değerlendirilebilmekle birlikte, yasal ve ahlaki açı en öne çıkanlardır. Ajan/aktör bir zarara sebep olduğu için yasal ve/veya ahlaken sorumlu olabilir. Yine de belirli bir bakış açısına göre yükümlülük farklı bir türde yükümlülük değildir. Bakış açısı yalnızca yükümlülüğün varlığının standartlarını ve yükümlü kişinin taşımak zorunda olduğu sonuçların doğasını etkiler.

Son olarak kapasite sorumluluğu belirli kapasitelere sahip olmakla ki bu olmadan ajan/aktörün kendi yaptıklarından sorumlu tutulamamasını ilgilendirir. Örneğin, zekâ geriliği olan bir insanın yanan bir mumu yangın çıkarabilecek bir yere koymasında kapasite sorumlusu olmayabilir. Tıpkı rol sorumluluğu gibi, kapasite sorumluluğu da ayrı bir sorumluluk türü olmayabilir, daha çok yükümlülüğün (yokluğunun) bir nedeni olabilir. Bir kişi ilgili kapasiteden yoksun ise yaptığından sorumlu olmayabilir ve yükümlülük sorumluluğunun yokluğu kapasite sorumluluğunun yoksunluğuna atfedilir.

Bu kadar farklı türde sorumluluğun varlığının tartışılması şimdiki amaçlarımız açısından pek ilgili değildir. Yine de yükümlülük ile bir davranış için nedensel kaynağı olma

¹ “Sebepl” kavramı, kendilerini “ nedensel sorumluluğun” belirsizlikleri olarak gösterebilecek kendi belirsizliklerinden muzdariptir.

anlamında sorumlu olmanın ayrımını yapmak önemlidir. Biz “yükümlü” kelimesini birinci türdeki sorumluluk için ve “sorumlu” kelimesini ikinci türdeki sorumluluk için kullanacağız.

1. SORUMLULUĞUN VE EYLEMLİLİĞİN ATFEDİLMESİ

2.1. HAREKETLERİN ZİHİNSEL VE FİZİKSEL TARAFI

İnsanların kendi davranışlarından sorumlu olduğu neredeyse gereksiz bir tekrardır, çünkü eğer insanlar sorumlu değilse, eylemler “kişinin” eylemi sayılmaz. Eğer otonom ajan/aktörlerin sorumluluğunun hala tartışılması gerekirken insanlar sorumlu tutuluyorsa, insanlarla otonom ajan/aktörler arasında ilk bakışta destekleyici görünen yine de bir ya da daha fazla farklılık olmalı. Bir fark, insanların kasten ve özgür iradelerine dayanarak hareket ederken otonom ajan/aktörlerin kastı, bırakın özgür iradeleri, bir iradeleri bile yoktur. Bu argüman uğruna otonom ajan/aktörlerin kast ve iradeden yoksun olduğunu varsayalım. Bu yoksunluğa rağmen davranışlarının fiziksel bir tarafı olması ve bu davranışların fiziksel gerçekliği teşkil eden bir sürecin parçası olması bakımından insanlarla ortak yönleri vardır. İnsan davranışı kastı ve özgür irade temelli olsa bile, fiziksel olarak meydana gelen şey, otonom ajan/aktörlerin “hareketlerinin” uyduğu aynı olaylar zincirine uyar. Asıl soru bunun için kast ve özgür iradenin bir fark yaratıp yaratmadığı ve onların, hareketlerin fiziksel yönünü oluşturan zincirde bir rol oynayıp oynamadığıdır. Eğer böylesine bir rol oynamazlarsa, bu anlamda gereksizdirler. Öyleyse sorumluluğun atfedilmesindeki farklılığı bu tür gereksiz bir fenomenlere dayandırmak şüpheli görünüyor.

Kast ve özgür iradenin, hareketlerin fiziksel dünyasını kuran olaylar zincirinde bir rol oynamadığını varsaymak için pek çok sebep var. Fiziksel olayların sadece diğer fiziksel olaylara kanun gibi bir tarzda bağlantılı olduğu fiziksel araştırma paradigması oldukça iyi çalışır ve kast ya da irade gibi zihinsel fenomenlere müdahale etmek için yer bırakmaz.² Fiziksel olayların zihinsel olaylardan nasıl o kadar etkilenebileceği tamamen belirsizdir ve böylesi bir etkinin varlığına dair hiçbir kanıt yoktur.³ Bu bağlamda bir önceki cümlede yer alan iki kelimenin “olduğu gibi” çok önemli olduğu vurgulanmalıdır. Beynin hallerinde kast ve iradenin -ve hatta oldukça muhtemel- benzerleri olduğu ihtimali peşinen hariç tutulmamalıdır. Bu beyin halleri fiziksel dünyanın süreçlerinde bir rol oynamaktadır. Yine de bu, zihinsel bir fenomen (‘qualia’ gibi; Tye 2016) olarak kast ve iradenin fiziksel dünyayı etkilediği anlamına gelmez.

Bu yüzden insanlar kast ve irade temelinde hareket ederken -bu ne anlama gelirse gelsin- otonom ajan/aktörler böyle hareket etmese bile, bu fiziksel olarak meydana gelenler için bir fark yaratmamaktadır. Bu sebeple insanlar ile otonom ajan/aktörler arasındaki iddia edilen farkın, hareketlerinden sadece insan ajan/aktörlerin sorumlu tutulabileceği otonom ajanlar/aktörlerin sorumlu tutulamayacağı hiç de açık değil. Davranışlarının zihinsel yönleri fiziksel yönlerini etkilemese bile, böyle bir farklılığın dikkate alınmasının gerekip gerekmediği, insanları neden sorumlu tuttuğumuza bağlıdır.

² Nahmias (2014) tarafından hazırlanan özgür iradeye karşı aydınlatıcı argümanlar kataloğunda bu araştırma programı 'natüralizm' adı altında ele alınmaktadır.

³ Bu konularda muazzam miktarda literatür var. Kane'nin (2002, 2005) gözden geçirilmesi faydalıdır

2.2. EYLEMLİLİĞİN TECRÜBESİ

Tipik insan eylemliliği kastidir: harekete geçme kastını temel alarak, harekete geçen insan kendini bir amaç dahilinde gibi ve hareketini hareket kendi tarafından meydana getirilirken tecrübe eder. Birinin kendi hareketindeki bu *tecrübe* si, birisini hareket ederken görmek ya da iradenin harekete sebep olması gibi bağımsızca var olan gerçeklerin *algısıyla* karıştırılmamalı.⁴ “Jaap, Esther’i Veerle’e vururken gördü” cümlesi sadece Esther, Veerle ve Jaap var olmuşsa, eğer Esther gerçekten Veerle’e vurmuşsa ve Jaap gerçekten olanları gördüyse doğrudur. “Jaap Esther’in Veerle’e vurmasıyla ilgili tecrübeye sahipti.” cümlesinde tam tersine, eğer Esther, Veerle ve vurma eyleminin hepsi Jaap’ın hayal gücünün birer ürünü olsaydı da doğru olabilir. Bu yüzden Jaap’ın böyle bir tecrübe edinmesi gerçeğine ya da olayın gerçekten yaşandığına ve hatta Esther ve Veerle’nin var olan insanlar olduğuna sadece ihtiyatlı bir biçimde karara varmak mümkündür.

Yine de tecrübeler deneysel bilginin temelidir; şaşmaz bir temel değildir bununla beraber teori inşasının başlangıç noktasıdır. Bu aynı zamanda hareket tecrübesi, ne yapacağına ilişkin bağımsızca karar verme tecrübesi ve meydana gelen olaylara sebep olma tecrübesi için de geçerlidir. Eylemlilik tecrübeleri ve onun çokluğu insanların neden pek çok olayı hareket, eylemlilik, sebep ve sonuç, kast ve (özgür) irade açısından kavramsallaştırdığını ve ayrıca neden yasal söylemin cezai ve hukuki sorumluluk bağlamında aynı kavramı böylesi geniş bir ölçekte ve merkezi kaynakta kullandığını açıklayabilir.

Asıl soru bu kavramsallaştırmanın tecrübe edilen şeyin gerçekte var olup olmadığı sorusu yalnızca kendi hareketlerimizin tecrübesi temelinde cevaplanamaz. Neyin tecrübemizden bağımsız olarak var olduğunun bir tasvirini elde etmek ve tecrübelerimizle bilimin sonuçlarını yüzleştirmek için bilimlere de bakmalıyız. Gelişimlerinin günümüzdeki aşamasında, bilimlere *bu tür* eylemlere sebep kast ve iradenin açıkça gösterilmesine yer bırakmıyor gibi görünüyor. Bu yüzden soru; bilimin bulguları ile insanların kendi tecrübe yöntemleri nasıl birleştirilmeli, haline geliyor.

2.3. EYLEMLİLİĞİN GERÇEKÇİ VE NİTELEYİCİ AÇISI

İnsanın eylemlilik tecrübesi ile bilimin bulgularını birleştirmek için eylemliliğin iki görünümünü ayırmak güzel bir başlangıç noktasıdır. Gerçekçi açıya göre, hareket etme niyeti ve bir hareketi ifaya yönelten irade insan tecrübesinden bağımsız olarak var olan “gerçek” şeyler olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan onlarla ilgili tecrübemiz daha çok algıya benziyor; tecrübeden bağımsız olarak var olan şeyin farkındalığı. Örneğin bir evi algıladığımızda edindiğimiz tecrübeyi düşünün. Ev bizim algımızdan bağımsız olarak var olur ve John’un evi gördüğü ifadesi John ile ev arasında bağımsız varlıklar olarak var olan bir ilişkiyi (görme) ifade eder. Benzer olarak, eğer “kast” ve “özgür irade” *gerçek* niyet ve *gerçek* özgür irade olarak atfedilmiş gibi yorumlanırsa kast ve irade bizim tecrübemizden bağımsız olarak var olurlar. Eylemliliğin bu gerçekçi açısına, herhangi birinin açıkça bağlı olup olmadığı belirgin değildir. Bu

⁴ Bu noktaya, oldukça farklı bir ifadeyle, Searle (1983, s. 124) tarafından zaten değinilmiştir.

şaşırtıcı değildir, zira modern bilim bize kast ve iradenin zihinsel durumlar (qualia)⁵ olarak hareketlerimizin fiziksel yönünü temsil eden kas hareketlerini etkilediğini varsayacak nedenler sağlamaz.

Niteleyici açıya göre, kast ve özgür irade insan ajan/aktörlere atfedilmiş ya da yüklenmiştir. Kast ve özgür iradeyi kendisine atfeden bir insan, bu atfı kendi hareketlerini nasıl tecrübe ettiğine dayandırabilir. Başkalarına kast ve özgür iradenin atfedilmesi o zaman birinin kendi tecrübesiyle benzetiminin üzerine kurulabilir. Niteleyici bakış, sadece kendi hareketlerimizdeki niyetlerimizi tecrübe etmediğimiz ancak bunları başkalarının hareketlerinde tanıdığımız gerçeği tarafından desteklenir.⁶ Bu tanıma, bağımsız bir şekilde var olan varlıkları ilgilendirmiyor fakat aslında başka bir yolu “gerçekten” görebildiğimiz ya da algılayabildiğimiz gerçeğine dayanan bir hareket yapma niyetinin atfedilmesidir. Eğer birisi görünüşte harici bir kuvvetten kaynaklanmayan anlaşılabilir bir şey yaparsa, ajanın/aktörün mahsus hareket ettiğini kesin olarak kabul ediyoruz. Dahası eğer hareketin buna neden olmayacak bir etkenden kaynaklandığını varsaymak için hiçbir sebep yoksa ve eğer bu hareketin algılanabilir bir “yasadışı” nedeni yoksa böylece hareketin, özgür iradenin sonucu olduğunu varsayabiliriz. Neyi yasadışı olarak kabul ettiğimiz bize bağlı olduğundan, hangi eylemleri özgür iradeye dayalı veya gönüllü olarak sayacağımızı belirlemek de bize bağlıdır. Niteleyici açıya göre özgür irade, tıpkı niyet gibi, bir atf meselesidir.

2.4. NİTELEYİCİ AÇININ GENİŞLETİLMESİ

Niteleyici bakış açısında insan vücudunun dahil olduğu tüm olaylar hareket olarak sayılmazken, bazı olaylar (veya hatta olayların yokluğu) hiçbir insan vücudu dahil olmamasına rağmen hareket olarak sayılabilir. Bu, örneğin ihmallerin eylem olarak sayıldığı durumdur. Bir baba eğer çocuğunun yemeğini zamanında yemesini engellemiş ise kasten hareket ettiği sayılmaktadır. Niteleyici açıya göre, hareketler de atfedilmenin sonucudur ve -eylemlilik hareketleri önceden varsaydığı için- eylemlilik için de aynısı geçerlidir.

Dahası bu aynı zamanda nedensellik için de geçerlidir. Hukuki nedensellik kavramını çalışan her avukatın bildiği gibi, belirli bir zararın sebebi bir hareketin ya da diğer bir olayın ortaya çıkması, bağımsızca var olan gerçekler keşfi değildir, aslında o harekete veya olaya bir statü atfı meselesidir (bkz. e.g. Hart ve Honore 1985). Sosyal ve fiziksel bilimlerde de pek farklı görünmüyor. Bir şeye sebebiyet vermeye bir statü atamanın nedeni, bir bölümden diğerine farklılık gösterebilir; fakat neden sonuç ilişkisi bir keşiften ziyade bir atf meselesidir.⁷

Bu, sonunda bizi bazı sonuçlara sebep olmaktan ibaret olan bir hareket için sorumluluğa yönlendirir. Eğer eylemlilik ve nedensellik atf meseleleri ise o zaman sorumluluk da bir atf

⁵ Yine bu, niyet ve iradenin beyin durumları tarafından fark edilen ruh halleridir ve bu beyin durumlarının kas hareketlerine neden olma olasılığını açık bırakır. Durum böyleyse, niyet ve özgür irade, *zihinsel durumlar gibi*, kas hareketleri nedensellik için lüzumsuzdur.

⁶ Bu görüş için diğer destek Wegner (2002) 'de bulunabilir.

⁷ Fiziksel bilimlerde nedensellik hakkındaki bu iddianın nedensellik kavramıyla sınırlı olduğuna dikkat edin, buna göre bir olgu veya olayın başka bir olguyu veya olayı gerektirir. Gereklilik anlamında nedenselliğin bir atf meselesi olduğu iddiası, fiziksel gerçekler ve olaylar arasında tuttuğu keşfedilen düzenli bağlantılara kadar uzanmaz. Sebep-lerin aksine, bu yasalar akıldan bağımsız bir gerçeklikte var olabilir. Cf. Psillos (2009).

meselesi olmalıdır. Sorumluluğu “dış dünyada” akıldan bağımsız varlık gibi değerlendirirseniz, bu sorumluluk var olmaz. “Dış dünyada” ormanda bir gölet ya da birinin vücudundaki bir doğum lekesini keşfetmemize benzer şekilde keşfedilecek bir sorumluluk yoktur. Sorumluluğun birisine atfedilmesi için gerçekleri keşfedebilmemize rağmen, birinin bazı hareketlerden sorumlu olduğunu keşfedemeyiz. Sorumluluğun nedenini en iyi açıklayan niteleyici açıdır ve sorumluluk “gerçek” bir fenomenden çok, bir atfın sonucudur.

2.5. OTONOM AJAN/AKTÖRLERE ATIF

Tanım gereği, “gerçek” olan akıldan bağımsızdır, atfa bağlı değildir. Atıfta bulunmanın sonucunun ne olduğu ise aksine insan aklına bağlıdır. Bu zihin bağımlılığı birisinin bir başkasının “ne yaptığını” bir eylem olarak düşünmesi gibi direkt olabilir. Yine bir kabile üyelerinin bazıları inanmasa bile yağmur yağmamasını tanrının sinirine atfetmesi, tanrının siniri yağmur sorununu yaratıyor şeklinde dolaylı da olabilir. Keza hukuk, eskiden evin sahibi olan ölmüş birisinin kızına evin sahibi statüsünü atfettiğinde de dolaylıdır. (Kızın evi miras aldığı kabul edilir.)

Çünkü bu akla bağlı bir atıftır, eylemlilik ve sorumluluk herhangi bir gerekçeyle teorik olarak her şeye atfedilebilir. Olayları hayvanın hareketi veya tanrıların hareketi ya da bir organizasyonun hareketleri olarak düşünmek mümkündür ve hayvanları, tanrıları, organizasyonları bu “hareketler” için sorumlu tutabiliriz. Yine de bu sadece eylemliliğin insanlara atfedilmesindeki benzeşim ile yapılmış tarihsel bir perspektiften görülebilmektedir. Ontolojik olarak konuşursak, eylemliliğin insanlara ve diğer ajan/aktörlere atfedilmesinde hiçbir fark yoktur.

Eğer eylemliliği organizasyonlara atfedip onları sorumlu ve yükümlü tutuyorsak aynısını otonom ajan/aktörler için de yapabiliriz. Nelerin yapılabileceği açısından, otonom ajan/aktörlere eylemlilik, sorumluluk ve yükümlülük atfedilmesinde hiçbir zorluk yoktur. Asıl soru bu tür atıfların yapılabiliği değil, bu tür atıfların yapılmak istenip istenmediğidir. Eylemlilik ve sorumluluğu insanlara atfederiz ve bunu yapma sebebimiz otonom ajan/aktörlere eylemlilik ve sorumluluğun atfedilmesi hakkındaki düşüncelerimizi aydınlatabilir.

2.6. ATFIN İSTENMESİ

Eylemliliğin ve sorumlu davranmanın insanlara atfedilmesi ilk etapta belirli bir amaç göz önünde bulundurularak yapılmaz. Bu daha çok, diğer insanlara yansıtılan bir deneyim olan kendimizi eylemlilik dahilinde nasıl tecrübe ettiğimizin sonucudur. Otonom ajan/aktörlere eylemlilik ve sorumluluğu atfedip atfetmememiz, ilk etapta bu sistemleri insan ajan/aktörlerle benzer görmeye meyledip etmeyeceğimize bağlıdır. Bu bağlamda köpeğin yürütülmesini istemesi ya da bilgisayarın bizim yazımızı hatalı biçimlendirdiğini söylediğimizdeki gibi ilk etapta çoğu kez eylemliliğin insan olmayan ajan/aktörlere atfettiğimizi fark etmeden, olduğu gibi kalmamalıyız. Bu tür atıfların safi metaforik olduğunu söylemek, insan ve insan olmayan “davranışlar” arasındaki sezgisel benzeşimimizi görmezden gelir. Yine de eylemliliği hayvanlara ve organizasyonlara ve -ileri akıl hastalıkları gibi uç vakalarda - insanlara bile atfetmek isteyip istemediğimizi düşünüyoruz. Dahası, bu yansıtmanın neticesi negatif ise -yani eylemliliğin atfedilmesinin iyi bir fikir olmadığı şeklindeki netice- bunun sonucu sıklıkla eylemliliğin atfını durdurmamızdır. Aslında ajan/aktör gibi görünenin - köpeğin yürümeyi *istemesi* ya da

bilgisayarın şifremizi *istemisi* - daha yakından incelemeyle sadece ajan/aktöre benzer olduğu açığa çıkmaktadır.

Bu insan olsun, hayvan ya da herhangi bir şey, eylemliliğin herhangi bir sisteme atfedilmesi ne zaman istenir? Buna çok yakın bir soruyu -ne zaman inanç ve arzu gibi içgüdüsel durumların bir sisteme atfedilmesi istenebilir sorusunu- cevaplamak için Dennett (1981, 1987) “içgüdüsel duruş” kavramıyla tanıştırdı. Bu içgüdüsel duruş sistemin davranışı en iyi açıklanmış durumda ya da sisteme inanç ve arzu atfedersek tahmin edildiğinde benimsenmelidir. Bu insanlar için işe yarar: öğrencilerin (sınav hakkında) öğrenme arzularından ve sınavda ne sorulacağını derste ifşa edileceğine yönelik beklentilerinden ötürü amfide olmalarını tahmin edebiliriz. Daha yüksek hayvanlar için de oldukça işe yarar; şempanzelerin arayış davranışını yemeğin bir yerlerde saklı olduğuna inancı ve yemek elde etme arzusu ile açıklayabiliriz (De Waal 2016). Hayvan olmayan sistemler için bile işe yarar; satranç oynayan bir programın hareketlerinin şahmat etme arzusu ve belli hamlelerin rakibi yeneceği inancını öngörebiliriz.

Satranç programlarından, güdümlü nükleer füze ve sürücüsüz arabalar gibi “akıllı” fiziksel sistemlere geçiş sadece küçük bir adımdır. “Akıllı” fiziksel sistemlerin davranışının bu sistemlerin belirlenmiş bir hedefe ulaşması (hedefi yok etmek; belirli bir varış yerine ulaşması) ve hedeflerine ulaşmak için bilgilerini (kendi coğrafi konumlarını, savunma füzelerinin konumlarını) kullandıklarının varsayılması en yararlı şekilde açıklanmış halidir. Güdümlü nükleer füze kendi güzergahını, savunma füzelerinin konumuna göre ya da şiddetli rüzgarlara göre uyarlar; sürücüsüz arabalar çarpışmayı önlemek için fren yapar ya da yol çalışmasından ötürü yolu tıkalı olduğu bilgisini aldığı için yoldan sapar. Güzergâh uyarlamak ve fren yapmak bu sistemlerin kendi stratejileri ve bilgileriyle “hareket ettiklerine” dair varsayımın en iyi açıklanmış ve öngörölmüş halidir. Bu ölçüde eylemliliğin ve sorumluluğun bazı tipteki otonom ajan/aktörlere atfedilmesi aslında istenmektedir.

2. YÜKÜMLÜLÜĞÜN CEZALANDIRICI ATFI

Açıklayıcı güç ve tahmin gücü ve ayrıca amaç perspektiflerinden eylemliliğin atfı üzerine düşünülebilir. Neden bir şeye hareket diyelim ve bu hareketi bir ajan/aktöre atfedelim? Bu sorunun cevabı çoğu kez eylemliliğe sonuçlar yüklememiz olacaktır. Eğer bir ajan/aktör bir olaydan ötürü sorumlu ise, bu sorumluluk olaya bir “hareket” demek ve ajan/aktörü yaptığından yükümlü tutmak için gerekçedir. Dahası sorumluluk ile yükümlülük arasındaki ilişki iki yönlü işlemektedir: eylemliliği atfediyoruz çünkü birisinin yükümlü olmasını istiyoruz ve birisini söz konusu hareketi gerçekleştirdiği için ve -bazı yükümlülük durumları için- zarara neden olduğundan yükümlü tutuyoruz.

Bu durum neden bir ajan/aktörü sorumlu yapmak istediğimiz sorusunu ortaya çıkarılmaktadır. Bunun bir cevabı birinin bir başkasına verdiği zarardan yükümlü olması gerektiği için yükümlü olmayı hakketmesidir. Bu, yükümlülüğe ilişkin cezalandırıcı bir açıdır, ve bu bölümde bunu ayrıntılı olarak değerlendireceğiz. Bir diğer cevap ise yükümlülük, gelecekteki zararları önlemek, dağıtıcı adaletin sağlanması ya da halkın memnuniyeti gibi bazı amaçlara hizmet ettiğidir. Bu 5. bölümde ele alacağımız sonuççu açıdır.

2.1. BİR PRATİK DAHİLİNDE MEŞRULAŞTIRMA VE PRATİĞİN MEŞRULAŞTIRILMASI

Başka birinin mallarına zarar vermeye her zaman izin verilmez, eğer birisi yine de zarar verirse, bu genellikle haksız fiilin ortaya çıkması olarak görülür, zarara neden olan tazmin etmek zorundadır. Bu haksız fiil hukukunun bir parçasıdır. Aynı pratik ayrıca ajan/aktörlere kast ve kusurun atfını ve hareketler ile hareketlerin sonuçları arasında nedensel ilişkinin tanınmasını içerir. Bu uygulamadan hareketle; belirli bir hareketi, belirli bir zarara ve belirli bir ajana/aktöre ve ayrıca zarar için yükümlülüğü de ajana/aktöre atfetmek mümkündür. Bu uygulama ajan/aktör yükümlü olmayı hak ettiğini varsaydığı, artık eskisine göre daha az yaygın olan talepten anlaşılabilir gibi, ajan/aktörün eylemi için suçlanabileceği anlamına gelir. Bu uygulama göz önüne alındığında, bir kişinin başka bir insanın zararı için yükümlü olduğu yargısı, uygulamada belirtilen yükümlülük şartları yerine getirilirse haklı görülebilir. Haksız fiil hukuku böyle çalışır ve haksız fiil hukuku yükümlülüğü böyle haklı çıkarır.

Yine de yükümlülüğün haksız fiil hukuku temelinde meşrulaştırılması yalnızca haksız fiil hukuku uygulamasının kendisi mantıklıysa anlam kazanır.⁸ Bu uygulamayı “içinden” anlamaya çalışarak haklı çıkarmak cazip geliyor. Meşrulaştırma daha sonrasında uygulamanın temel parçalarını tanımlamaktan ve o parçaları uygulamanın altında yatan prensipleri temel olarak meşrulaştırmaktan ibaret olur. Yükümlülüğün atfında bu yaklaşım diğerlerinin yanı sıra hukuk pratiğinin kendi içinde anlaşılması gerektiğini iddia eden Dworkin’in çalışmasında (2011, pp. 227–231), bulunabilir. Anlamak, birisinin anladığını hissetmesinden başka bir standardı olmayan psikolojik bir kategoridir; eğer girişimler anlama hissine yol açıyorsa bir uygulamayı kendi içinden anlamak için girişimde bulunmakta yanlış bir şey yoktur. Bununla birlikte anlamının psikolojik doğası göz önüne alındığında, anlaşılabilir bir pratiği haklı gösteremez. Aksini varsaymak bir yanılgıdır ve bu yaygın yanılgıyı yorumlama yanılgısı olarak adlandırabiliriz: Sosyal bir uygulama, eğer onun ne yaptığını, neden yaptığını anlarsak haklı çıkar. Bu yorumlama yanılgısı bir şeyin aslında nasıl yapıldığından yola çıkarak nasıl yapılması gerektiğini türetme yanılgısının özel bir örneğidir (natüralist yanılgı). Tek başına haksız fiil hukuku gibi bazı sosyal pratiklerin var olması gerçeği, pratiğin var olmaya devam etmesi sonucuna elbette yönlendirmez.

Yukarıdaki argüman, sorumluluğun neden hak edişe dayandığına dair yalnızca bir tür argümanı çürütür: uygulamanın gerçekte ne olduğunu anlamadan kaynaklanan argüman; o uygulamanın kendisine saldırılmaz. Şimdi genel sonuca değinmek yerinde olacaktır : insanlar sorumlu olmayı hak ettikleri için zarardan sorumlu tutulmalı mıdır? Bu insanları neden bazen yükümlü tutulmayı hak etmiş varsaydığımızın nedenlerine dayanmaktadır. Hangi sebeplerin gerçekten fark edildiği deneysel araştırmanın konusudur, fakat burada böyle bir sebebi, belki de en önemlisini araştıracağız. Bir insan kendi davranışlarından ötürü yükümlü tutulmayı hak edebilir, o bir başkasına zarar verdi ve yaptığı hareket zarar vereceği için yapmamalıydı. İnsanların yanlışlıklarını fark ettikleri için yanlış eylemlerden kaçınabilecekleri varsayımı için

⁸ Cf. Rawls'un (1955) bir uygulama içindeki meşrulaştırma ile bir uygulamanın meşrulaştırılması (onun durumunda ceza hukuku) arasındaki ayrım.

mantıklıdır. Şimdilerde moda olan kelime dağarcığında, hak edişin sebep- duyarlılığa*, nedenlere uygun olarak hareket etme kapasitesine, bağlı olduğu söylenebilir (Morse 2007; McKenna and Coates 2015). İnsanlar hak edişin algılanmasında gerekli olan anlamda sebep-duyarlı mıdır?

3.2. KAPASİTELER VE OLASILIKLAR

Bir kişinin ne yapip ne yapamayacağına ilişkin soru, önemli ölçüde bu kişiye atfettiğimiz yeteneklere bağlıdır . Kapasite ve dolayısıyla sebep-duyarlılık, tıpkı faillik, nedensellik, suçluluk, sorumluluk ve yükümlülük gibi eylemler bir atıf meselesidir. Bu iddianın argümanı 4.4 bölümde sunulacaktır, ancak iddianın doğru olduğunu varsayarsak, birisinin sebep-duyarlı olduğu gözlemi, yükümlülüğün temeli arayışımızda bize daha fazla yardımcı olmaz. Haksız fiil hukukunun sosyal uygulaması, bu uygulamanın n. unsuru tarafından haklı gösterilemez . Bu komplikasyondan kaçınmak için, bir kişinin hasara neden olan davranışından kaçınıp kaçınmayacağı (önleme kapasitesine sahip olup olmadığı) sorusunu, bu davranıştan kaçınmasının mümkün olup olmadığı sorusuyla değiştireceğiz . Sorular aynı görünebilir, ancak kritik fark, önceki sorunun tipik olarak , kapasitelerin atfedilmesini içeren haksız fiil hukuku veya eylemlilik uygulaması temelinde yanıtlanmasıdır, ancak ikinci sorunun eylemlilikle doğrudan bir bağı yoktur ve bu nedenle bu uygulamaya bağlı değildir.

Bu nedenle, argüman uğruna, bir failin, eğer mümkünse, bir şeyi yapma kapasitesine sahip olduğunu varsayalım. Ama bu ne anlama geliyor? Olasılıklar, gerçekleştirilmedikleri durumlarda en ilginç olanıdır, çünkü eğer bir şey varsa , bunun mümkün olduğu açıktır. Bununla birlikte, gerçekleştirilmedikleri durumlarda olasılıkların varlığını tespit etmek herkesin bildiği gibi zordur. Bu problemin üstesinden gelmek için bir düşünme cihazı inşa edildi: olası dünyalar teorisi.⁹ Olası dünyalar teorisinin altında yatan temel fikir, bu durumda bir şeyin gerekli olduğudur, durum bu olduğunda, başka ne olursa olsun o: tüm olası dünyaların içindedir. Bir şey en az bir olası dünyada durum böyleyse mümkündür. Gerçek dünya, elde edilen tüm gerçeklerden oluşurken, farklı bir olası dünya, farklı koşullar altında elde edilmiş olabilecek tüm gerçekleri içerir . Gerçek dünyada John kahverengi saçlara sahiptir, ancak farklı koşullar altında - olası başka bir dünyada - John kızıl saçlıdır. John'un kızıl saçlı olduğu bazı alternatif olası dünya olduğu için, John'un kızıl saçlı olması mümkündür.

Bu fikir aynı zamanda eylemler ve eylemlilik için de uygulanabilir. Gerçek dünyada, Jane annesini ziyaret etmedi , ancak başka bir olası dünyada ziyaret etti. Bu nedenle, Jane annesini ziyaret etmemiş olsa bile , bunu yapması mümkün olabilirdi. Bu anlamda Jane, annesini ziyaret etme kapasitesine sahipti. Bu, kapasite kavramını oldukça iyi yakalıyor . Bu, bir ajan/aktörün, bir şey yaptığı herhangi bir olası dünya varsa, bir şeyi yapma kapasitesine (ihmal de

* Çevirenin notu: Sebep duyarlılık: Serbestçe hareket eden bir temsilci, uygun bir **sebep** yelpazesindeki çeşitliliğe duyarlıdır.

⁹ Olası dünyalar teorisi fikri, en azından Alman filozof Leibniz'e (1646-1716) kadar geri götürülebilir, ki *Teodicies* zorunluluğu tüm olası dünyalarda geçerli olan şey olarak tanımlamıştır. Olası dünyaların teknik açıklaması, mantıkçılar için model-teorik anlambilim veya model teorisinin olağan adı altında, Chellas'ın (1980) birkaç bölümünde bulunabilir.

dahil) sahip olduğu anlamına gelir. Bu kapasite kavramının atıf kullanımından kaçındığına dikkat edin, en azından ilk bakışta öyle görünüyor.

3.3. OLASI DÜNYALAR VE KISITLAMALAR

Artık bir kişinin belirli bir kapasiteye sahip olmasının ne anlama geldiğine dair bir tanımımız var. Bu tanım, bir sorunu, kapasitenin doğasını, başka bir sorunla, olası bir dünyanın doğasını değiştirmiş gibi görünebilir. Bir dizi gerçeği olası bir dünya yapan nedir? Burada kısıtlama kavramı bir rol oynar (Hage 2015a). Tüm gerçekler bir arada olamaz. Açık bir örnek vermek gerekirse: Yağmur yağması (burada ve şimdi), yağmur yağmadığı gerçeğiyle birlikte olamaz. Uyumsuz gerçekler tek ve aynı olası dünyanın parçası olamaz. Bu, olası dünyalar üzerinde bir kısıtlamadır. Bu gerçeklerin bir arada olamayacağı bir mantık meselesi olduğu için mantıksal bir kısıtlamadır. Mantıksal kısıtlamaların yanında fiziksel kısıtlamalar da olabilir. Fizik yasaları, fiziksel olarak mümkün olan dünyalar üzerindeki kısıtlamalar olarak yorumlanabilir. Bunun için, bir örnek, bir metal çubuk ısıtılmış ve kırmızı olduğu fiziksel olarak mümkün, ama bir metal çubuğun ısıtılmış ancak genişlememiş olması fiziksel olarak imkansızdır. Tüm fiziksel kısıtlamaların karşılanıp ısıtılan bir metal çubuğun genişlemediği fiziksel olarak olası hiçbir dünya yoktur. Ve vakumda bir şeyin ışıktan daha hızlı hareket ettiği fiziksel olarak mümkün bir dünya da yoktur.

Artık olası dünyaları daha kesin bir şekilde tanımlayabilecek bir konumdayız. Olası bir dünya, bir dizi kısıtlamayı karşılayan bir dünyadır. Mantıksal olarak mümkün olan bir dünya, mantık yasalarını karşılar; fiziksel olarak mümkün olan bir dünya, fizik kanunlarını karşılar. Ancak böyle bir kümeye göre, bir şeyin mümkün veya gerekli olup olmadığını sormak mantıklıdır. *Kısaca* gerekliliği ya da olasılığı, göreceli hale getirilmeden, bir anlam ifade etmiyor.

Hem mantıksal hem de fiziksel olarak John'un kızıl saçlı olması mümkündür, ancak John'un saçlarını kahverengi boyamayı yeni bitirdiğini göz önüne alırsak yine de mümkün müdür? Durum tabii ki bu değildir ve neden olmadığını daha yakından dikkate almak faydalı olacaktır. Hem mantıksal hem de fiziksel gereklilik (ve olasılık) olmak üzere gereklilik, yasalardan oluşan kısıtlamaların sonucudur; sırasıyla mantık ve fizik yasaları. Bir yasa, *türlü* gerçekler arasında gerekli bir genel bağlantıyı ifade eder; bir gerçeğe örnek olarak, bir şeyin metal çubuk olduğu ısıtıldığı bir gerçek türüdür ve bu şeyin genişlediği de bir gerçek türüdür. Olası dünyalardan bahsettiğimizde, bu tür yasalar hesaba katılması gereken en bariz kısıtlamalardır. Bununla birlikte, kısıtlama olarak sadece yasaları dikkate almak gerekli değildir. Belirli gerçeklerin de kısıtlama olarak görülmemesi için temel bir neden yoktur. Böyle bir gerçek, John'un saçlarını kahverengiye boyamayı yeni bitirmiş olması olabilir. Bu gerçek göz önüne alındığında, John'un saçının kahverengi olması zorunludur ve saçının kırmızı olması imkansızdır.¹⁰ Özellikle kapasitelerle bağlantılı olarak, olası dünyalar üzerindeki kısıtlamalar anlamında sadece yasaları değil, aynı zamanda gerçekleri de hesaba katmak önemlidir. Jane'in annesini ziyaret edemeyeceği iddia edilirse, bu iddia muhtemelen yalnızca doğa kanunlarına (tamamen fiziksel gereklilik) değil, aynı zamanda Jane'in kişisel geçmişine ilişkin gerçeklere de dayanacaktır.

¹⁰ Deontik bir ortamda, bu fikir ikili deontik mantıkla araştırılır. Bkz. Von Wright (1971).

3.4. KAPASİTENİN GÖRELİLİĞİ

Ajan/aktörün yaptığı bir olası dünya varsa, bir ajan/aktör bir şeyi yapma kapasitesine sahiptir. Artık kapasitenin hangi sınırlamalar kümesine göre mevcut olduğunu belirtmemiz gerektiğini biliyoruz. Can alıcı soru, belirli bir ajan/aktörün bir eylemi gerçekleştirme veya yapmaktan kaçınma kapasitesine sahip olup olmadığını belirlerken hangi kısıtlamaların dikkate alınması gerektiğidir. Burada, bu soruyu soyut olarak yanıtlamaya çalışmayacağız, sadece bireysel ajan/aktörlerin özelliklerine odaklanacağız.

Herkes için aynı olan mantık ve fizik kanunlarına göre hareket edersek, her ajan/aktör aynı kapasiteye sahip olacaktır. Bu çekici olmayan bir bulgu olur ve bundan kaçınmak için, bir ajan/aktörün hangi kapasiteye sahip olduğunu belirlerken kişisel özellikleri hesaba katmalıyız.¹¹ Ancak hangi kişisel özellikler dikkate alınmalıdır? Ajan/aktör araba süremiyorsa, büyük olasılıkla bunu hesaba katmalıyız. Öyleyse Jane bir araba süremiyorsa, annesini ziyaret etme kapasitesi yoktu (varsayalım) ve büyük olasılıkla onu ziyaret etmemekten sorumlu tutulmamalıdır.

Bu olaydan geri adım atarsak, genel sorun şudur: Bir ajan/aktöre ilişkin tüm gerçekler ve tüm fiziksel ve diğer olası ilgili yasalar dikkate alınır, iki olasılık vardır. Belirleyici bir dünya görüşüne göre, önceki tüm gerçekler ve tüm yasalar hesaba katılırsa, dünyanın olası yalnızca bir seyri mümkündür. Belirleyici olmayan bir bakış açısına göre, önceki tüm gerçekler ve tüm yasalar dikkate alınsa bile dünyanın gidişatının nasıl olacağı keyfidir. Bununla birlikte, her iki görüşe göre de yaptığı şey için bir ajan/aktöre sorumluluk atfetmek makul görünmemektedir. Deterministik durumda hayır, çünkü ajan/aktör gerçekte yaptığından başka hiçbir şey yapamazdı ve deterministik olmayan durumda hayır, çünkü ajan/aktörün yaptığı şey keyfi olduğu ve dolayısıyla ajan/aktörün kendisine bağlı değildir. Ajan/aktörün ne yapacağını belirlemesi için orta yol yoktur, çünkü ajan/aktör hakkında ne yapacağını belirlenmesiyle ilgili olabilecek her şey, tüm kısıtlamalar kümesine dahil edilen *eski hipotezlerdir*. Bu kısıtlamalar göz önüne alındığında, ajan/aktörün ne yapacağına dair gerçek bir seçeneği yoktur ya da eylemi keyfi olacaktır. Bu durumların hiçbirinde eylem, ajan/aktörün kendisine bağlı değildir ve hiçbirinde sorumluluk atfetmek için bir gerekçe yoktur.

Bir ajan/aktörün ne yaptığı ile yapma kapasitesine sahip olduğu arasındaki ayrım, ancak tüm gerçekler neyin mümkün olduğuna ilişkin kısıtlamalar olarak dikkate alınmadığı takdirde mantıklıdır. Örneğin, Claude'un araba kazasını önleme kapasitesine sahip olup olmadığını belirlerken, Claude'un genel olarak araba sürebileceğini hesaba katıyoruz, ancak bu vesileyle onun arka koltukta tartışan çocukları tarafından dikkatinin dağıldığını hesaba katmıyoruz. Bu nedenle Claude'un kazayı önleyebileceği sonucuna vardık ve kazadan kaçınmadığı için onu kazaya neden olmaktan sorumlu ve yükümlü tutuyoruz. Bu yaklaşımı ele aldığımızda, hangi gerçeklerin dikkate alınıp hangi gerçeklerin dikkate alınmaması gerektiği sorusu ortaya çıkar. Kapasite normatif bir mesele haline gelir ve ajan/aktörün gerçekte ne yaptığının yanında başka neler yapabileceğini belirlerken hangi gerçeklerin göz önünde *bulundurulmaması* gerektiği bir

¹¹ Bir ajan/aktörün ne yapıp ne yapamayacağına ilişkin ilgili bir açıklama Honore'da (1999) bulunmaktadır.

mesele haline gelir. Belki bu kabul edilebilir bir yaklaşım gibi görünüyor; sonuçta, bir sanığın gerçekte yaptığından farklı davranıp davranmayacağını soran avukatların aslında yaptığı şey budur. Bununla birlikte, kapasiteyi normatif bir kavram haline getirirsek, bunun bir atıf meselesi haline geldiğini (Bölüm 4.2'de daha önce bahsedildiği gibi) ve artık bir ajan/aktörün kapasitesini ajan/aktörü sorumlu tutmak için bir neden olarak öne süremeyeceğimizi anlamalıyız. Aslında yaptığımız şey, ajan/aktörün hem kapasitesi hem de sorumluluğu ile ilgili tek bir normatif/atıfsal yargı vermektir. Ya ajan/aktörün ilgili kapasitelere sahip olduğuna ve sorumlu olduğuna karar veririz ya da onun yeteneklerden yoksun olduğuna ve sorumlu olmadığına karar veririz. Bu yargı, ajan/aktörün kapasitelerine dayandırılmaz, çünkü bu kapasitelerin kendileri yargının bir parçasıdır.

Yukarıdaki argümanı özetlemek gerekirse: iki seçeneğimiz kaldı. Birincisi, bir ajan/aktörün ne yapma kapasitesine sahip olduğunu belirlerken tüm kısıtlamaları hesaba katmaktır. Bu yaklaşımı ele alırsak, ajan/aktörün davranışı, determinizmi kabul edip etmemesine bağlı olarak ya belirlenir ya da keyfi olur. Her iki durumda da ajan/aktör sorumlu tutulmayı ve zararlardan sorumlu tutulmayı hak etmez. Diğer seçenek, bir ajan/aktörün kapasitelerini belirlemede bazı kısıtlamaları saymak ve diğerlerini göz ardı etmektir. Avukatların aslında yaptığı budur. Bununla birlikte, kısıtlamaları saymanın veya azaltmanın sosyal uygulaması kapasiteyi belirler: kapasite de bir atıf meselesi haline geldi. Bu uygulama, eylemlilik uygulamasının meşrulaştırılması olarak ileri sürülemez, çünkü bu o uygulamanın bir parçası olacaktır.

3. YÜKÜMLÜLÜĞÜN AMAÇSAL ATFI

Hak edilen şey, eylemlilik ve yükümlülüğün atfedilmesi için tek olası temel değildir. Alternatif, eylemlilik ve yükümlülüğün bir amaç için atfedilmesidir. Hak edişe dayalı atıf geriye dönüktür ve geçmişin gerçekte olduğundan farklı olabileceğini varsayar. Eğer determinizm doğruysa, geçmiş olduğundan farklı olamazdı ve dolayısıyla ajan/aktör bunu hak ettiği için eylemlilik ve yükümlülük atfetmek mantıklı olmayacaktır. Eğer determinizm yanlışsa, geçmiş rastgele bir olaydı ve ajan/aktör bunu hak ettiği için faillik ve sorumluluk atfetmenin bir anlamı yok. Bir amaca hizmet etmek için atıf yapılırsa bu ikilemden kaçınılır, çünkü böyle bir uygulama ileriye dönük olacaktır. Eylemlilik ve yükümlülüğün atfedilmesinin geleceği etkilemesi mantıklı olurdu.

Sorumluluk ve yükümlülük atfetme uygulaması, bu atıf istenen sonuçları doğuruyorsa haklı görülebilir. Bu, biri değerlendirici, diğeri deneysel olmak üzere iki soruyu gündeme getiriyor. Değerlendirici soru, hangi sonuçların arzu edildiğini sorar. Bu makalede, arzu edildiği kabul edilen üç amaç öne sürülerek değerlendirici sorudan kaçınılacaktır¹²:

- Sorumluluk ve yükümlülüğün atfedildiği ajan/aktörün gelecekteki davranışını etkilemek
- Diğer ajan/aktörlerin gelecekteki davranışlarını etkilemek ve

* Çevirenin notu: (based on desert) hak ediş temelli ilkeler, Buradaki fikir, bazı insanların önceki eylemlerinden dolayı belirli paylaşımları veya sonuçları hak ettikleridir. Dolayısıyla dağılımlar katkılarla orantılı olmalıdır.

¹² Yazar, bir çeşit faydacılığa bağlı kalmaktadır (Hage 2015b) ve bahsedilen üç amacın mutluluğun maksimize edilmesinde araçsal olduğuna inanmaktadır.

- Ajan/aktörlerin yaptıklarının sonuçlarına katlanması gerektiğine inanan insanların arzularını tatmin etmek

Sorumluluğun insan ajan/aktörlere atfedilmesinin bu amaçlara ulaşılmasına katkıda bulunup bulunmadığı sorusunun cevabı ancak deneysel araştırma yoluyla bulunabilir ve aşağıdaki cevap girişimi spekülattır. Ajan/aktörler eylemlerinden sorumlu ve yükümlü tutulursa ve durum böyle olduğuna bilirlerse, bu durum davranışlarını etkileyebilir gibi görünüyor. Diğer ajan/aktörlerde genel olarak ajan/aktörlerin eylemlerinden sorumlu ve yükümlü olduğu inancından etkilenenler gibi görünmektedir. Son olarak, şu anda birçok kişi, ajan/aktörlerin yaptıkları işten sorumlu tutulmayı hak ettiklerine (yanlış bir şekilde) inandıkları için, kişiler yaptıklarından sorumlu tutulursa tatmin olacaklardır. Belki bu inanç (uzak) gelecekte ortadan kalkacak, ama hala yaygın olduğu sürece, insanları sorumlu tutma uygulamasının önemini vurgulayacaktır.

İnsanların bunu hak ettikleri için sorumlu tutulması gerektiği argümanı üzerinde epey zaman harcadık. Vardığımız sonuç, bu argümanın sonucunu destekleyemeyeceği ve insanlara sorumluluk atfetmek için başka gerekçelere ihtiyacımız olduğuydu. Otonom ajan/aktörler söz konusu olduğunda, sorumlu tutulmayı hak etmediklerini savunmak için büyük olasılıkla zaman harcamaya gerek yoktur, çünkü insanların neden sorumluluğu hak etmediği gerekçeleri, daha ziyade otonom ajanlar için geçerli: 'davranışları' ya belirlenir ya da atfedilir ve her iki durumda da otonom ajan/aktörlerin yaptıklarından sorumlu tutulmayı hak ettikleri söylenebilir.

Otonom ajan/aktörlerin sorumlu tutulmayı hak etmedikleri çok açık olduğundan, onları sorumlu tutmanın üçüncü maksatlı nedeni onlar için de geçerli olmayabilir. Çoğu insan, otonom ajan/aktörlerin 'gerçek' ajan/aktörler olduğuna ve bu nedenle sorumlu olmayı hak etmediklerine inanmadığından, onlara yükümlülük yükleyerek çok az kazanç elde edilir.¹³

İnsan ajan/aktörleri halihazırda kendilerini otonom ajan/aktörlerle tanımlamadıkları için, otonom ajan/aktörlerin sorumlu tutulması gerektiği çünkü bu diğer ajanların gelecekteki davranışını etkiler argümanı, otonom ajan/aktörler durumunda insan ajan/aktörlerine göre daha zayıftır. Daha zayıf, ancak tamamen güçsüz değil. Tartışmanın hala bir miktar güce sahip olmasının bir nedeni, insanların, otonom ajan/aktörler bile kendi 'yaptıklarından' sorumlu tutulmaları durumunda kesinlikle insan ajan/aktörlerin sorumlu tutulacağına ve bu inancın insan ajan/aktörlerinin gelecekteki davranışını etkilediğine inanabilmeleridir. İkinci bir neden, otonom ajan/aktörlerin, diğer otonom ajan/aktörlerin sorumlu tutulmaları halinde, kendilerinin de sorumlu tutulacaklarını ve bu 'inancın' bu otonom ajan/aktörlerin gelecekteki davranışlarını etkilediği 'sonucu çıkarabilmeleridir'. Ancak bu ikinci neden, sorumlu tutulmanın otonom ajan/aktörlerin gelecekteki davranışlarını etkileyebileceğini varsayar. Bu çok önemli bir varsayımdır ve şimdi ona döneceğiz.

¹³ Joanna Bryson, (bazı) insanların, örneğin hisse senedi ticareti yaparak para kazanan otonom ajan/aktörlerin vergilendirilmeyi hak ettiğine inandıklarına işaret etti. O zaman halkın memnuniyeti bu sistemlerin vergilendirmeye tabi tutulmasıyla artırılabilecektir

Otonom ajan/aktörlerin gelecekteki davranışları, eğer varsa, yaptıklarından sorumlu tutulmaları gerçeğinden etkilenecek mi? Sorusunu sormak, genel bir yanıt verilemeyeceğini açıkça belirtmek için yeterlidir; bu otonom ajan/aktörün doğasına bağlıdır. Öncelikle, e-ticarette veya (basit) idari kararların alınmasında yer alan programlar gibi 'sadece' bilgisayar programları olan otonom ajan/aktörleri ele alalım. Bu tür programlar az ya da çok karmaşık olabilir ve sorumluluğa verdikleri tepkiler, karmaşıklıklarına bağlıdır. Bir program görece basitse, sorumluluğu hesaba katmaz ve ona sorumluluk atfetmenin programın davranışı üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır. Öyleyse sorumluluk atfetme pratiği, en azından bu özel programlar için çok az mantıklıdır. Bir program ayrıca, programcısının bu programı çalıştıran otonom ajan/aktörün sorumlu tutulacağını hesaba katması anlamında daha karmaşık olabilir. Örneğin, program diğer ajan/aktörlere, insana veya insan olmayana zarar vermemek için ekstra dikkatli hale getirilebilir. İnsan onuruna biraz saygısızlık olmasına izin verilirse, bu, insanları kurallara daha itaatkâr hale getirmek için insan genomunun manipüle edildiği ojeni ile karşılaştırılabilir. Belki de bunu insanlar açısından istemeyiz ve istememeliyiz, ancak insan olmayan ajan/aktörler söz konusu olduğunda bu arzu edilen bir gelişme olabilir. Otonom ajan/aktörlere sorumluluk atfedilmesi bu gelişime katkı sağlayacaksa, bu, uygulamayı yaptırmak için bir neden olacaktır.

Bir programcının ürününün sorumlu tutulacağını hesaba kattığı değişken, sorumluluğun etkilerini farklı bir sistemin - büyük olasılıkla bir insanın - otonom ajan/aktörün sorumluluğuna verdiği tepkiye bağlı kılar. İnsan sorumluluğuyla olan paralellik, otonom ajan/aktörün kendisi sorumlu tutulmaya tepki verirse daha büyük olacaktır. Akıllı bir program, potansiyel sorumluluğu hakkında bilgiye sahip olabilir ve ne yapacağına karar verirken bu bilgiyi hesaba katabilir. Bu bilgi genel olarak ulaşılabilir, ancak belirli bir durumda sorumlu tutulmanın sonucu da olabilir. Davranışın potansiyel veya fiili sorumluluğa uyarlanması, ajan/aktörün belirli türden idari kararlar almak veya e-ticaret yapmak gibi tek bir göreve odaklanmadığını, ancak toplumun refahına veya karın maksimize edilmesine katkıda bulunmak gibi daha geniş görevler bağlamında görevleri yerine getirdiğini varsayar. Şu anda, yazarın bildiği kadarıyla, pratik olarak bunu yapabilen hiçbir sistem yoktur, ancak teorik soru için pek alakalı değil. Bu tür sistemler var olsaydı - ve zaten yaratılmış olabilecekleri oldukça muhtemel ise - onları hem soyut hem de somut durumlarda yaptıklarından sorumlu tutmak mantıklı olacaktır.

Kendi kendine giden arabalar, nükleer güdümlü füzeler ve bazı robotlar gibi fiziksel olarak otonom olan sistemler için, durum yalnızca bilgisayar programları olan otonom ajan/aktörlerden temelde farklı değildir. Bir bilgisayar programı, tipik olarak girdi ve çıktı için elektronik ekipmanları olan bir makinede çalışır. Fiziksel olarak otonom sistemleri sadece bir bilgisayar programından farklı kılan tek şey, elektronik ekipmanların doğasıdır. Bu farklı elektronik ekipmanlar, fiziksel olarak otonom sistemin yaptığı şeyin doğasını ve etkisini, salt bir bilgisayar programının yaptığından kökten farklı kılabilir. Ancak, onları sorumlu tutmanın mantıklı olup olmadığı konusundaki temel sorun için herhangi bir fark yaratmıyor gibi görünüyor.

SONUÇ

Otonom sistemlerin yaptıklarından yükümlü tutulmaması için hiçbir temel neden yok gibi görünüyor. Ancak bu, şu anda otonom sistemlerin yükümlü tutulmasının arzu edildiğini

göstermez. Amaca yönelik bir perspektiften bakıldığında programcılar veya otonom sistemlerin kullanıcılarını, sistemlerin yaptıklarından sorumlu kılmak, daha etkili olabilir. Durumun bu olup olmadığı deneysel bir sorudur ve cevap sistemden sisteme değişebilir ve zamanla değişebilir. Bununla birlikte, bu makalenin argümanı, pratik olarak istenilen hala açık bir soru olsa da insanlar ve otonom sistemler arasındaki farkın, sorumluluk ve yükümlülük söz konusu olduğunda farklı bir muameleyi haklı çıkarmadığını açıkça ortaya koymuş olmalıydı.

KAYNAKÇA

- Chellas BF (1980) *Modal logic; an introduction*. Cambridge University Press, Cambridge
- de Waal FBM (2016) *Are we smart enough to know how smart animals are?* Norton & Company, New York
- Dennett D (1981) Intentional systems. In: *Brainstorms*. The Harvester Press, Brighton, pp 3–22
- Dennett D (1987) True believers. In: *The intentional stance*. The MIT Press, Cambridge, pp 13–35
- Dworkin R (2011) *Justice for hedgehogs*. Harvard University Press, Cambridge
- Hage J (2015a) The (onto)logical structure of law. In: Araszkievicz M, Pleszka K (eds) *Logic in the theory and practice of law making*. Springer, Cham, pp 3–48
- Hage J (2015b) Recht en Utilisme Een Pleidooi voor Utilisme als Richtlijn voor de Wetgever. *Law Method*. doi:10.5553/REM/000011
- Hart HLA (2008) *Punishment and responsibility*, 2nd edn. University Press, Oxford
- Hart HLA, Honore' T (1985) *Causation in the law*, 2nd edn. Oxford University Press, Oxford
- Honore' T (1999) Appendix: can and can't'. In: *Responsibility and fault*. Hart Publishing, Oxford, pp 143–160
- Kane R (ed) (2002) *The Oxford handbook of free will*. Oxford University Press, Oxford.
- Kane R (2005) *A contemporary introduction to free will*. Oxford University Press, Oxford
- McKenna M, Coates DJ (2015) Compatibilism. In: Zlatan EN (ed) *The Stanford encyclopedia of philosophy*. <http://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/compatibilism/>. set 14.08.2017
- Morse SJ (2007) Criminal responsibility and the disappearing person. *Cardozo Law Rev* 28:2545–2575
- Nahmias E (2014) Is free will an illusion. In: Sinnott-Armstrong W (ed) *Moral psychology volume 4: free will and moral responsibility*. MIT Press, Cambridge, pp 1–15
- Psillos S (2009) Regularity theories. In: Beebe H, Hitchcock C, Menzies P (eds) *The Oxford handbook of causation*. Oxford University Press, Oxford, pp 131–157
- Rawls J (1955) Two Concepts of Rules. *Philos Rev* 64:3–32